

Jár

1. *Jár* igénk rendkívüli jelentéstelítettségére és a mozgást jelentő igék közt elfoglalt különleges helyzetére már PONORI THEWREWK EMIL felhívta a figyelmet „*Jár, megy*” c. cikkében (Nyr. I, 116–121). Kiemeli többek között, hogy benne az irány közömbös, közmondásokat, szólásokat idéz érdekes elvont értelmű használatára stb. Belenyugodva azonban, hogy a *jár* azon szavaink közé tartozik, amelyeknek semmiféle idegen nyelvi megfelelője nincsen (vö. KULCSÁR GYULA, Magyar szók és szólások. Nyr. XXXVIII, 14), a régebbi nyelvészeti irodalmat inkább az ige feltűnő jelentésgazdagsága, mint etimológiája foglalkoztatja. Az ige sok irányba kisugárzó belső jelentésmagvára mi sem jellemzőbb, mint hogy az ÉrtSz. 11 hasábra kiterjedő jelentésfelsorolásával, a *jár* címszó taglalása még mindig nincs kimerítve. — A *jár* ige ilyen széles alapú szemantikájának ismeretében, a SzófSz.-ban el nem fogadott osztj: *jour-’forog’* = m. *jár* egyeztetést, mi főképpen jelentéstani szempontból kifogásolhatjuk. De jelentéstani szempontból nem meggyőzőbb a finn *jalka* stb. ’láb’ jelentésű szóval való egybevetése, a kiküszöbölhetőknél vélt hangtani nehézségek ellenére sem (vö. BÁRCZI: MNy. LIII, 189–191). Ez az utóbbi származtatás ui. a mozgásnak feltehetően csak szűkreszabott, konkrét kereteket és módokat biztosítana. Márpedig jární lehet nemcsak lábon gyalog, hanem lovon is és mindenféle közlekedési eszközön. Repülve is be lehet jární a világot, sőt képzeletben is. Aki Amerikában járt, az ott v o l t. Aki még köztünk jár, az köztünk él. És a népmese sztereotíp kérdése: hol jársz itt ahol a madár sem jár, annyit jelent: hogy l é t e z h e t s z itt, ahol különben madár s i n c s. A székelységben is: hová jártál = hol v o l t á l (Nyr. XLIV, 77). A *jár* igének ez a többszörösen megfigyelt metaforikus irányú jelentésfejlődése nyilván másodlagos jelenség, de feltűnő, hogy már első magyar előfordulásában a HB.-ben is: isa es num igg ember mulchotia ez vermet, isa mend ozchuz *iarow* vogymuk (Ómagy. Olv. 70), többet, és nem egyszerű mozgás kifejezést érzünk. Az elmondottakból következik, hogy a *jár* ige esetében, az eredetétől megjelölt forrásnak — az elengedhetetlen hangtani kritériumokon kívül — valamiképpen ezt az igen jellemző belső jelentés-potenciát is érzékeltetnie kell, hogy kiindulópontul elfogadassuk.

2. Tekintve, hogy az eddigi fgr. egyeztetések nem állták meg a helyüket — nyelvünk igen régi eleméről lévén szó — eredetét csak a honfoglalás előtti idegen nyelvi hatásokban kereshetjük. — Elsőnek VÁMBÉRY származtatta a törökből (NyK. VIII, 155) és az uig. *jori-* ’gehen, wandeln’ igével hozzá kapcsolatba. Ugyanerre az összefüggésre gondol THÚRY is kiadatlan magyar–török összehasonlító szótárában, de ő már a jakut hangtani megfelelőt, a *sir-* igét is

említi és bővebb jelentésárnyalatokat ad: 'gehen, wandeln, fahren, sich bewegen, reisen, wandern'. Hogy GOMBOCZ nem fogadta el ezt az egyeztetést, sőt még a lehetetlen ötletek között sem említi, annak az a nyilvánvaló magyarázata, hogy a *jorī-* > *jár* származtatás két alapvető — a vándorláskorabeli bolgár-török jövevényszavakkal jól igazolt — hangtani megállapításába ütközik: 1. A tőhangzó tekintetében: „Im Ungarischen bleibt urtürk. *o* im ganzen erhalten (auch im Anlaut)” BTLw. 147; 2. Az őst. szókezdő *j*-re vonatkozólag: „Im Ungarischen finden wir dreifache Vertretung: a) urtürk. *j*- = ung. *ø* b) urtürk. *j*- = ung. *gy*-; c) urtürk. *j*- = ung. *sz* (? *s*-). BTLw. 179—80. Ezek szerint a szókezdő őst. *j* megmaradására, jövevényszavainkban példa nincs. Honfoglalás előtti török jövevényszavaink hangtani viszonyainak fél évszázad előtti szemléletével *jár* szavunk török egyeztetése csak zsákutcába juthatott és a BTLw. tekintélyének súlya alatt, ilyen irányú megfejtésével nem is kísérletezgetett ezentúl senki.

Csak legújabban, miután a csuvas, ill. a régi török—magyar érintkezések kronológiai és földrajzi határai is kitágultak és ezzel a lezajlott török hangfejlődési tendenciák is más megvilágításba kerültek, vált lehetővé egyes korábban elmarasztalt török etimológiánk perének újrafelvétele (vö. BÁRCZI, Török jövevényszavaink legrégebbi rétegének kérdéséhez. Oszt. Közl. II, 347—359 és A magyar szókincs eredete II. 72). A mihez tartás főbb irányelveit pedig — LIGETI fogalmazásában kaptuk meg: „Az uráli kor magyar nyelvének, éppúgy mint az ugor kor nyelvének török jövevényszavaiban merőben más törvényszerűséget kell keresnünk, mint azok, amelyek az eddig legrégebbnek tartott honfoglalás előtti csuvasos típusú jövevényszavainkban megfigyelhetők” (Magy. Őst. 44). Török jövevényszavainknak ebbe a kategóriájába tartozónak látszik *jár* igénk is.

3. Miután a *jár* ~ *jorī-* török egyeztetés elsősorban és főképpen hangtani okokból esett át GOMBOCZ kritikai rostáján, ennek a megválaszolása döntő feladat. Ma már tudjuk, nem áll a tétel, mintha az őst. *o* a csuv.-magy. érintkezés egész folyamán változatlan maradt volna. A csuvas nyelvi befolyás kései szakaszában pl. már a *v*-protezis következtében delabialiszt *o*-val találkozunk: *vályú* < *öluk*; *var* < *or*; *váj* < *øj*- és a palatalis sorban: *vék* < *ögü*; *ver-* (= sodor) < *ör*- stb. (Vö. AOH. XII, 41—45). — A vándorlások korát megelőzőleg, az uráli őshaza idejére tehető szókincsben pedig őst. *o* ~ magy. *a* megfelelésekkel találkozunk. Ilyen pl. a nyelvünk legrégebbi szókincsébe tartozó *áj* ~ *áj*- 'valis-fodere' nomen-verbum < őst. *øj* ~ *øj*-azonos jelentésű ige-névszóból (vö. NyK. LXV, 180—84 és NyK. LXVII, 325—327). Ezt a hangváltozást mutatja a magyar őshaza idejéből származtatott *hattýú* < őst. *kotan* szavunk is (vö. ZSIRAI: NyK. XLVII, 449 jegyz.), amelynek régiségéhez, magán viselvé a *k* < *χ* spirantizálódás jegyét is, nem férhet kétség. Ide soroltam megjelenőben levő cikkekben *ara(t)*-< őst. *ora-* 'ernten, máhen, schneiden' igénket is (vö. AOH, XX.). Ebben az esetben az őst. *o* ~ magy. *a* hangváltozás régiségét a votj. *ara*-ni < magy. *ara(t)*-ni < őst. *ora-* volna hivatva bizonyítani, amennyiben a permi—magyar érintkezés lehetősége fennáll. — Vokalizmus szempontjából legrégebbi török jövevényszavainknak ebbe a csoportjába tartozónak látszik a *jár* < *jorī-* származtatás is, ahol a többeli magánhangzó hosszúsága, eredeti, megőrzött kvantitás is lehetne vö. trkm. *jörva* 'innocodec' (A.—B.). — Hogy azután ez az őst. *o* ~ ősmagy. *ā* (= *ā*: *hattýú*, *arat*-) és őst. *ō* ~ ősmagy. **ā* (= *ā*: *áj* ~ *áj*- és *jár*-) hangváltozás

mennyiben esetleg csak az őst. *o* hangszíneinek tükröződése a magyarban (itt gondolok az őst. **y* ~ magy. *a* képviselet PAASONEN-féle magyarázatára NyK. XLII, 57), s mennyiben egy általános ősnagygar nyiltabbválás folyamánya, azt bizonyára csak az eredeti fgr. szókészlet ilyen szempontú alapos vizsgálata és esetleg más idegen nyelvi hatások vallomása dönthetné el.

A *jori-* > *jár* származtatás másik, még leküzdhetlenebbnek képzelt akadályja volt eddig, az őst. *j-* megmaradása. A vándorlások korában a BTLw. szerint az őst. *j-* > csuv. *ǰ* hangfejlődés, amint arról a nagyszámú *gy*-vel visszaadott jövevényszavunk is tanúskodik, legalábbis az átadó nyelvjárásban már befejeződött. Kérdés azonban, hogy mikor indult meg? Mai tudásunk alapján, az uráli őshaza korában, az őst. *j-* helyén mást, mint *j-*t még aligha várhatunk. Az ősmagyar nyelvben gyökeret vert széles jelentés-skálájú *gor* v. *jori-* az *o* > *a* többeli hangváltozással is a veláris sorban maradván, az eredeti mélyhangú fgr. szavakhoz hasonlóan megtartotta szókezdő *j* hangját az egész nyevtörténet folyamán, amely tudvalevőleg kizárólag csak a magashangú *i* előtt kopott le. Török igei átvételeink közül az *ír-* ige példázná ezt az utóbbi esetet KISPÁL MAGDOLNA elgondolása szerint: NyK. LIII, 50–60.

A *jár* < *jori-* származtatás esetében abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az ősmagyar kori török *o* ~ magy. *a* megfelelés és a szókezdő őst. *j-* megléte, ugyanabban a kölcsönszóban jelentkezik, bizonyítva egymás régiségét. Ha a *gor-* igét a vándorlások korában vettük volna át, ma *gyor-*-nak hangzanék. THURY idézett szótárában ebből a többől származtatja *gyors* szavunkat.

4. VÁMBÉRY kapásból felvetett *jár* ~ *jori-* egyeztetése — amennyiben kölcsönzését az uráli őshazába tesszük — hangtanilag igazolható. A *jár* ige eredeti jelentéstelítettségét pedig a ma élő török nyelvjárások látszanak igazolni.

Az ATGr. (GABAIN) szótára az őst. *gor-*, *jori-* 'gehen, wandeln, ausgeführt werden' és a hasonló jelentésű őst. *jür-*, *jürü-* igét is az oszmán *jürümek* 'gehen' igével tolmácsolja, mintha a kettő hangrendi különbséggel egymás szinonimája volna. Ez a jelenlegi látszathelyzet, a két ige nagyon is eltérő nyelvtörténeti szerepéből egyáltalán nem igazolódik. Ennek folyamán ui. — hogy csak dióhéjban vázoljam a helyzetet — a *jori-* ige a török nyelvjárásokban mindinkább csupán segédigei funkcióra szorítkozik. Így a CCUM.-ban is már csak ebben a szerepében ismeretes: *keli jorlar* 'sie kommen' (GRÖNBECH, Wrtb.). Idővel, mint az oszmánban is, segédigei funkcióján keresztül a praesens kifejezőjévé, ill. egyszerű suffixummá lesz. (Vö. DENY, Gr. § 613). A *jori-* ige korábbi elhagyott jelentéskörét részben a magashangú párjának vélt *jürü-* ige veszi birtokába, sőt magába szívja a nyelvemléki *jügür-* > *jür-* > *jür* 'laufen, košmak' jelentéstartalmát is, ami az értelmezések mai zürzavarához vezetett. A *jori-* ige létezése mint verbum finitum — a jakutot kivéve (vö. még RADL. soj. *gor-* adatát) — megszűnt és már csak szórványosan előforduló, megcsontosodott nominalis származékaiiban él, amelyek nagyrészt sem formailag, sem tartalmilag nem azonosak a *jürü-* ige ismert származékaiival. RADLOV szótára a *gor(i)-* ige következő továbbképzett, megmerevedett alakjait ismeri: 1. tel. alt. uig. *jori* 'Gang, Wandel, Lebensgang'; bar. kkirg krm. *goruk* 'Reise, Fahrt, Ritt, Weg' tel. *goruk* 'Jagd'; sor. *čoruk* 'Gang, Reise, Zug, Schritt (des Pferdes)'; kirg. *žoruk* 'Beutezug, Kriegszug'. 2. kkirg. *gorukču* 'der Reiter'; kmd. *gorči* id.; tel. *gorikči* 'der sich auf dem Wege befindet, der Reiter'; koib. kač. tel. *gorukči*

'der Jäger'; kirg. *žorūksū* 'der Reiter' (hauptsächlich auf einem Beute- oder Kriegszuges). 3. osm. čag. *jorga* 'Passgänger', šor. sag. *čorga* 'Passgang, Passgänger; csuv. *šarxa* id. JEGOROV Etim. sl. — Mindezek a különböző nyelvjásokban elszigetelten élő származékok egy vadászó, lovas nomád életmód viszonyait tükröző *jor*-alapigére mennek vissza de magában az igében rejlő és idővel differenciálódó ősi jelentéstartalmat — mint verbum finitumot — ma már csak a jakutban figyelhetjük meg. Az őst. *jor(i)*- > jak. *sir*- mint abszolút igető itt is csak a *siri* 'der Gang' származékban lelhető fel ugyan, de a *-t* frekventatívummal bővült alakjában rendkívül termékeny ige. BÖHTLINGK a következő jelentéseit adja: *sirit*- 'gehen, sich bewegen (gehen, reiten, fahren)' és megjegyzi: „Wird vom Jakuten, der als Nomade in beständiger Bewegung ist, auch da gesetzt, wo wir ein Verbum der Ruhe wie leben, sich befinden, sein, gebrauchen”. PEKARSKIJ nagy jakut szótárában még árnyaltabb jelentésekről számol be: járni, haladni, utazni, úszni, időt tölteni, előfordulni, megtörténni, lenni, élni, tartózkodni, lakni. A *siri* nomennt pedig így értelmezi: járás-kelés, utazás, közlekedés, út, útra készlet, eljárás, udvarlás; (vö. ÉrtSz. valakihez jár). BÖHTLINGKhez hasonlóan PEKARSKIJ is nagyon fontosnak tartja kiemelni, hogy a nomád jakut nemcsak a maga járás-kelésével kapcsolatban használja a *sirit*- (< *jor*-) igét, hanem akkor is, amikor azt akarja kifejezni, hogy valaki valahol él, létezik, van. Pontosan úgy, mint a magyarban. — CHARITONOV, a mai jakut nyelv egyik legjobb ismerője „Tipy glagoľnoj osnovy v jakutskom jazyke” c. munkájában (31. l.) a fentieknek megfelelőleg, röviden csak így értelmezi a *sir(it)*- igét: 'chodit, byvat.' (Vö. POPPE Khalk.-mong. Gr.: *jawa*- 'gehen, fahren, reisen; handeln; sein' és RÓNA-TAS Dariganga Voc.: *jāwa*- 'to go, to walk; to be about, to act in a way). Gyakori átvittértelmű használatával foglalkozva pedig többek között ilyen figyelemre méltó példákat említ: *sannūi sirit* = valamin jár az esze; *kero sirit* = szemmel kísér (figyel). Vö. Formy glagoľnogo vida v jakutskom jazyke. 91. Az előadott hangtani és jelentéstani érvek alapján arra a következtésre jutunk, hogy igenket még az uráli magyar őshazában egy török néptől kölcsönözhattuk és hogy mai sok irányban kisugárzó jelentéstartalma, potenciálisan már az átvett *jor*- v. *jori*-igetőben is benne volt.

K. PALLÓ MARGIT